

<https://doi.org/10.30563/turklad.1645669>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 23.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 17.06.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2025

Atıf / Citation

Doğan, A. T. ve Çiçek, E. (2025). Türkçede Çatı Konusu ve Çatı Bakımından Yunus Emre Divanı. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 9. Cilt, 1. Sayı, 51-67.

TÜRKÇEDE ÇATI KONUSU VE ÇATI BAKIMINDAN YUNUS EMRE DİVANI
The Concept of voice in Turkish and an analysis of Yunus Emre's Divan in terms of voice
AHMET TURAN DOĞAN¹
ELİF ÇİÇEK²

Öz

Yunus Emre, yaşadığı dönemin dilini şiirlerine yansıtması açısından Türk dili ve edebiyatı için önemli şairlerdendir. Yunus Emre'nin eserleri, Oğuzcaya dayanan ilk yazılı ürünler arasında yer almaktadır. Anadolu Selçukluları döneminden kalma eserler yok denecek kadar azdır. Bu yüzden Yunus Emre'nin eserleri dönemin dilini, yaşayışını ve İslamiyet'i şiirlerine yansıtması açısından da önem arz etmektedir. Bu sebeple kendisi ve eserleri üzerine çokça çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmını dilbilgisi çalışmaları oluşturmaktadır. Onun eserleri genel dilbilgisi özellikleri bakımından çalışıldığı gibi herhangi bir dilbilgisi kategorisi açısından da çalışılmıştır. Bu çalışmada da dilbilgisinin bir konusu olan çatı bakımından Yunus Emre Divanı ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinin önemli konularından olan çatı, birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ancak bu görüşler doğrultusunda ortak bir değerlendirme biçimine ulaşamamıştır. Bu çalışmada öncelikle çatı konusundaki farklı değerlendirmeler ele alınmış, ardından dilbilgisel ölçütler çerçevesinde bir değerlendirme şablonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece de yüklem gerektirdikleri doğrultusunda cümlelerin iskeleti esas alınarak bir çatı değerlendirilmesi yapılmıştır. Belirlenen değerlendirme şablonu doğrultusunda Yunus Emre Divanı'nda yer alan ilk yüz şiir incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen bilgiler belirlenen başlıklar doğrultusunda örneklendirilmiş. Ayrıca incelemede çatı oluşturmada kullanılan eklerin sadece çatı işleviyle kullanılmadığına da dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla çatı ekinin bulunduğu yüklem cümle içindeki anlamıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Dil Bilgisi, Çatı, Ekli Çatı, Eksiz Çatı.

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Şanlıurfa/Türkiye. El-mek: ahmetturannogan@gmail.com

² ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9173-7558>

² Bilim uzmanı, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Şanlıurfa/Türkiye. El-mek: elifnurcck0@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2007-8529>

Abstract

Yunus Emre is one of the important poets in terms of reflecting the language of his time in his poems, making him significant for Turkish language and literature. His works are among the first written texts based on Oghuz Turkish. There are very few surviving works from the Anatolian Seljuk period. Therefore, Yunus Emre's works are also important for reflecting the language, lifestyle and Islam of his era through poetry. For this reason, numerous studies have been conducted on him and his works. Some of these studies focus on grammar. His works have been examined in terms of general grammatical features, as well as specific grammatical categories. In this study, the Divan of Yunus Emre is examined in terms of voice, which is a topic in grammar. Although voice, one of the important subjects in Turkish grammar, has been analyzed by many researchers, a common evaluation method has not yet been reached. In this study, various approaches to the concept of voice are first reviewed, and then an evaluation template is developed within the framework of grammatical criteria. Thus, based on what the predicate requires, an evaluation of voice is made by taking the sentence structure as the basis. In line with the established evaluation template, the first one hundred poems in Yunus Emre's Divan are analyzed. The results obtained from the analyzed poems are exemplified under relevant headings. Additionally, it is taken into account that voice suffixes do not always serve a voice-related function within the sentence. Therefore, the meaning of the predicate containing the voice suffix is also evaluated within the context of the sentence.

Keywords: Yunus Emre, grammar, voice, voice with suffix, voice without suffix.

1. Giriş

Türk dili ve edebiyatı tarihinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Yunus Emre, 13-14. yüzyılları arasında Anadolu'da Batı Türkçesinin yazı dili olmasında önemli katkılarda bulunan mutasavvıf bir halk şairidir. İslami tasavvufun inceliklerini yalın fakat sehl-i mümteni üslubuyla şiirlerine yansıtan şair, şiirlerinde döneminin dil özelliklerini de yansıtmıştır. Bulunduğu dönemde pek çok şair yaşamış olsa da Yunus Emre döneminin dilini, halkın sesini şiirlerine en iyi şekilde yansıtarak hem Oğuzca'nın yazı dili olmasını sağlamış hem de döneminden sonra da adından söz ettirmiştir. Yunus Emre şiirlerinde Allah, ilahi aşk, varlık-yokluk, insan sevgisi gibi birçok konu işlemiştir. Ancak Yunus Emre şiirlerinde hangi konuyu işlerse işlesin döneminin dil özelliklerini, düşüncesini en sade ve anlaşılır şekilde anlatmıştır.

Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olduğundan onun ve eserlerinin üzerinde birçok ses, şekil, söz dizimi ve anlam bilimi çalışmaları yapılmıştır. Yalnız yapılan bu çalışmalarda Yunus Emre Divanında Türkçenin önemli konularından biri olan fiilde çatı konusuna genel olarak yüzeysel bir şekilde değinilmiştir.

Çalışmada Vasfi Babacan tarafından hazırlanan Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye'si ve Dîvân'ı adlı çalışmasının transkripsiyon ve aktarım metninin Dîvân kısmı kullanılmış ve bu divan, belirlenen görüş ve yöntem üzerinden çatı bakımından incelenmiştir. Bu çalışmada eserlerin en eski, en doğru ve en bilinen nüshalarının başında gelen Fatih nüshasını incelendiğinden Çatı Bakımından Yunus Emre Divanı adlı bu çalışmada da Yunus Emre Divanı'nın Fatih nüshasının ilk yüz şiiri esas alınmıştır. Çalışmada zarfsama, edilgen, dönüşlü, işteş, oldurgan, ettirgen çatı gibi başlıklarda tespit edilen örneklerin tamamı verilmiştir ancak geçişli çatı ve yerseme çatı başlığında oldukça fazla örnek olduğundan tespit edilen örneklerin bir kısmı verilmiştir.

İnsanoğlu, yeryüzüne geldikten sonra uzun bir zaman sadece konuşmuştur. Dil, yazılan ve incelenen bir varlık değil konuşulan bir araç durumunda olmuştur. Dilin nasıl bir sistem olduğunu tahlil etme düşüncesi çok sonradan gelişmiş bir olaydır (Demirci, 2021: 17). Bu

gelişme yaklaşık 20.yüzyıllarda başlayarak Fredinand de Sausseure ile yapısalcı incelemeler söz dizimine yoğunlaşmıştır. Bu görüş cümle öğeleri arasındaki bağlantılar, cümlenin kuruluş özellikleri söz dizimi incelemelerinin üzerinde durmuştur. Bir dildeki kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içindeki görevleri, birbirleriyle olan ilişkileri, sıralanışları, cümle öğeleri ve cümle türleri ise söz diziminin konusu oluşturur (Demir ve Yılmaz, 2012: 36-38).

Türkçede yükleme verilen rol, cümle içerisine dâhil edilecek öğeleri belirlenmesi işidir. Bu öğeler cümle içerisinde yüklem gerekliliklerini yerine getirirler. Bu durumda yüklem neye ihtiyacı varsa öge olarak cümlede yer alır. Türkçede genel olarak cümle kurgusu “özne-tümleç-yüklem” şeklindedir. İşte fiil olan yüklemde, oluş fiili gövdesinde var olan anlam ile kılış fiili ise gövdesinde var olan ve üzerine aldığı ekler yardımıyla yüklemi tamamlayan öğelerin hangisinin bulunacağına, hangisinin bulunmayacağına ve bulunacaksa nasıl bulunacağını işaret ediş “çatı” terimiyle ifade edilir (Delice, 2017: 101). Eklerle kurulan çatılarda ekler, fiilin cümlede özne (iş yapan) veya nesneye (yapılan işten etkilenen) ihtiyacı olup olmadığını, özne ile nesnenin aynı varlıkta birleşip birleşmediğini ya da yapılan işin birden çok özne tarafından mı, birden çok özne ile karşılıklı ya da ortaklaşa olarak mı yapıldığını gösteren eklerdir (Korkmaz, 2017: 495). Yani cümlede yer alan yüklem fiilinin asıl anlamında bir değişikliğe uğramadan eklerle bu anlama bazı işlevler yüklenmesidir. Örneğin; “kır-” fiiline “-(I)l /-(U)l” çatı ekini getirdiğimizde “Kır-ıl-dı” yüklemiyle “kırmak” anlamı değişmeden işin bir başkası tarafından yapıldığını bildiren bir edilgen yapı elde edilir.

Türkiye Türkçesinde çatı konusu hakkında araştırmacılarımızın farklı değerlendirmeleri vardır. Çatı eklerinin özelliği, hangi kategoride yer alması gerektiği hakkında farklı görüşler araştırmacılarca farklı sınıflandırmalar, farklı kategoriler oluşturmuştur. Çatı eklerinin özellikleri bakımından kimi araştırmacılara göre çekim eklerinde değerlendirilmiş kimileri de fiilden fiil yapım ekleri içerisinde değerlendirilmiş kimileri ise bu ekler için yeni bir başlık açmışlardır. Ancak çekim ekleri ile çatı eklerinin arasındaki nitelik farklılığından birbirinden ayrılırlar. Dolayısıyla fiil çekiminde kullanılan ve her biri birbirinden farklı ve kendine has dilbilgisi özellikleri kip, zaman, şahıs gibi çekimlere dâhil edilemezler (Korkmaz, 2017: 495).

Korkmaz, fiilde çatı eklerini “Fiil-nesne bağlantısı açısından geçişli-geçişsiz” ve “Fiil-özne bağlantısı açısından çatı ekleri ve işlevleri” başlıkları altında inceler. “Fiil-özne bağlantısı açısından çatı ekleri ve işlevleri” başlığı altında etken çatı, edilgen çatı, meçhul çatı (öznesiz çatı), dönüşlü çatı, işteş çatı, ettirgen çatıya yer verir.

Vardar, çatıyı öznenin eylemi yapmasına, eylemin etkisi altında kalmasına ya da belli biçimde onunla ilgili olmasına göre eylemin sunduğu durum, buna ilişkin dilbilgisi ulamı; özneye nesne bağlantısına ilişkin bir ulam olarak açıklar (2007: 69).

Banguoğlu’na göre, kimse söz içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işleyişler alır: Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır vb. Başka bir açıdan fiil tabanı farklı bir görünüşler alarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtir: “Bekçi döv-dü. / Bekçi döv -ül -dü. / Bekçi döv-me-di.” Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine “görünüş” (aspect) denilir. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine “fiilin çatısı” (voix) adı verilir (1995: 411). Açıklamasından sonra fiilin çatısını: Yalın görünüş, olumsuz görünüş, edilen görünüş, dönüşlü görünüş, karşılıklı görünüş ve ettiren görünüş olarak altı başlık altında incelemektedir. Ancak görünüş, çekimli fiilin işlev ve zamanla ilgili başka özelliklerini ortaya koyduğu ve terim olarak da yaygınlaştığı için çatı kavramının bu terimle karşılanması doğru değildir (Korkmaz, 2017: 497).

Böler ve Vural “Ses ve Şekil Bilgisi” kitaplarında çatı ekleri için, ayrı bir başlık açmayı uygun görmüşler ve fiilde çatı konusunu “nesnelere göre fiiller” ve “öznesine göre fiiller” iki ayrı başlık altında incelemişlerdir. Nesnelere göre fiilleri “geçişli fiiller” ve “geçişsiz fiiller” olarak incelemişlerdir. Öznelere göre fiilleri ise “etken fiiler”, “edilgen fiiler”, “dönüşlü fiiller”, “işteş fiiller”, “ettirgen fiiller” olarak incelemişlerdir. Bu değerlendirmeye “oldurgan fiilleri” dâhil etmemişlerdir (2015: 208-213).

Üstünova “*Eylem İşletimi*” kitabının ikinci bölümünde çatı eklerini “*çatı ulamı*” başlığı altında incelemiştir. Bu başlık altın da çatı eklerini “*özne – yüklem bağlamında çatı ekleri*” ve “*nesne – yüklem ilişkisi ve çatı ulamı*” başlıkları altında incelemiştir (2016: 26-99). İçsel ögeler için yükleme herhangi bir biçim birimi eklenmez ama cümleye katılan dışsal ögeler ancak eyleme morfolojik yöntemle müdahale edilirse gerçekleşebilir. İşte fiilin kök ve gövdelerine getirilen “-t / -Dır / -r / -Ar / -n / -l / -ş” ekleri, çatı değişimini sağlayan, fiilin niteliklerini değiştiren, cümleye *ekleme - çıkarma - değiştirme* yöntemiyle öge girişini sağlayan dil birimleridir (2016: 26). Üstünova’ ya göre cümlede içsel ve dışsal ögeler vardır. İçsel ögeler cümlede işi yapan, işten etkilenen, işin yapılmasını etkileyen ögelerdir; dışsal ögeler ise işi ettiren, yararlanan, araç, aracı edilenlerdir. Yani içsel bağlantılar yükleme ek getirilmeden yapılanlar dışsal bağlantılar ise cümlelerin yüklemine sonradan eklenen eklerdir.

Delice’ye göre, yüklem olan oluş fiili gövdesinde var olan anlam ile kılış fiili ise gövdesinde var olan anlam ve üzerine aldığı ekler vasıtasıyla yüklemi tamamlayan ögelerin hangisinin bulunacağına, hangisinin bulunmayacağına ve bulunacaksa nasıl bulunacağına işaret edebilir. Bu işaret ediş, “çatı” terimiyle ifade edilir (2017: 101).

Gülsevin ve Boz ise *Eski Anadolu Türkçesi* kitabında çatı eklerini işletme ekleri kategorisinde incelemiştir. Bu ekler için fiilin çatısını ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik bakımından değiştiren, cümlede özne, nesne belirlenmesini ve değiştirilmesini üstlenen ekler olarak değerlendirirler (2019: 61-63). Gülsevin ve Boz fiilde çatıyı, “*geçişli-ettirgenlik / edilgen / dönüşlülük ve işteşlik*” başlıkları altında incelemiştir. Nesnesine göre veya öznesine göre çatı değerlendirmesinde bulunmamışlardır.

Şahin ise fiilden fiil türeten ekler başlığı altında çatı eklerini ayrı, fiilden fiil yapan ekleri ayrı değerlendirmiştir. Şahin’e göre çatı ekleri fiilin çatısını ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik bakımından değiştirir. Ettirgenlik ekleri olarak kullanılan eklerden biri geçişsiz bir fiile gelirse söz konusu fiili ettirgen yapmak için değil onu geçişli yapmak için gelir. Bir fiilin ettirgen olabilmesi için geçişli bir fiil üzerine gelmesi gerektiğini belirtir (Şahin, 2018: 76-77).

Ergin, çatı ekleri için ayrı bir başlık açmamıştır. Çatı eklerini fiilden fiil yapan yapım ekleri arasında değerlendirmiştir. Fiilden fiil yapım ekleri fiil kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler. İçlerinde hiçbir fiil kök ve gövdesini işleklik sahası dışında bırakmayacak kadar şümüllü olanları da vardır. Bu eklerin bir hususiyeti de belirli fonksiyonlarının bulunmasıdır. Bir fiilden yeni bir fiil yaptıkları için fonksiyonlarının belirli olması tabiidir. Fiilden fiil yapım ekleri şunlardır: “-n / -l / -ş / -r / -t / -Dır / -DUr / -ar, -er / -ğUr” çatı eklerinin tamamını fiilden fiil yapım eklerine dâhil eder ve yapım ekleri başlığı altında değerlendirir (Ergin, 2009: 154-214). Ancak çatı ekleri eklendiği fiilin anlamında köklü bir değişim yapmayan, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren eklerdir o yüzden yapım eklerinin özelliklerine uymazlar. Yalnız fiil köklerine gelerek yeni fiiller türetmeleri bakımından ve üst üste gelebilmeleri açısından yapım eklerine benzerler (2017: 496). Bu iki görüş de tam olarak çatı eklerinin özellikleri karşılamakta yetersizlerdir. Çatı ekleri, fiilde bir hâl değişikliği yapmaları açısından çekim eklerine dâhil edilmişse de çekim ekleriyle çatı ekleri arasındaki nitelik farkından dolayı çatı ekleri çekim ekleri içerisinde yer alamazlar. Çatı ekleri şekilce fiilden fiil yapım ekleriyle benzerlik gösterirler. Delice çatı eklerinin şekil bakımından fiilden fiil yapma işlevleri açısından yüklem olan fiile gelerek fiilin tabanında var olan anlamına yaptığı değişiklikler çatı kavramının dışında kaldığını belirterek çatı eklerinin bu işlevinin yeni bir kategori oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu işlevler yüklem olan fiilin cümlede alacağı unsurları ve özellikleri belirleme işleviyle kullanıldığı zaman *çatı*, fiilin temelinde var olan ve fiili gerçekleştiren varlık ilgisini –yani, kılış ve oluş durumlarını- değiştirmeye, oluş fiilini kılış; kılış fiilini oluş fiiline dönüştürmeye yarar. Oluş tabanlı fiilleri kılış fiillere dönüştürdüğünde “*kılışlama*”, kılış tabanlı fiilleri ise oluş tabanlı fiillere dönüştürdüğünde “*oluşlama*” olarak adlandırılmaktadır. Delice’ye göre bu işlevlerin

ortaya çıkardığı kategoride “görüngü” terimiyle adlandırılabilir. Bu işleviyle yüklem öncesi unsurları değil doğrudan fiilin tabanını etkilemektedir. Dolayısıyla çatı ekleri, bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri üzerine geldiğinde ettirgen ve oldurgan çatı kurmaktadır. Ancak kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş fiillerinin üzerine geldiğinde onları kılış tabanlı fiillere dönüştürmek için de kullanılabilir. Bu ekler bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri üzerine geldiğindeyse genellikle edilgen, dönüşlü ve işteş çatı kurmaktadır; ancak bazen de onları oluş tabanlı fiillere dönüştürmek için kullanılır. Bu durumlarda kılışlama ve oluşlama ortaya çıkar (2017: 105-107). Örneğin, “kayna-” oluş fiilini alıp çatı eki diye tavsif ettiğimiz eklerden -t- yi getirdiğimizde *kaynat-* gövdesi elde edilir. Netice itibarıyla eklendiği fiilin zorunlu olarak nesne almasını sağlamak yerine oluş fiil tabanını kılış fiil tabanına dönüştürmüştür ve bundan sonra nesneyi zorunlu öge kılan ettirgenlik eki -Tir gelebilmektedir (2002:97-198).

Çatı eklerinin üst üste gelebilmeleri özelliklerinden de bahsetmek gerekir. Çatı eklerinin üst üste gelebilirler; üst üste gelerek fiili genişletirler. Türkçenin böyle bir oluşuma imkân vermesi, dilin anlatım gücünü artırmakta, cümledeki özne ve nesne değişimlerine imkân sağlamaktadır. Ancak çatı eklerinin üst üste gelmesi bazı kurallar çerçevesinde meydana gelir (2017: 512). Bu durum bütün çatı ekleri için aynı şekilde işlemez ancak bazı çatı ekleri üst üste gelebilir bazılarının da geliş sırası açısından bir kurala bağlıdır. -(I)n- / -(U)n- dönüşlülük ekinin sonra -(I)l- / -(U)l- edilgenlik eki ve -DİR / -DUR ettirgenlik ekleri üst üste gelebilir. Bunun dışındaki çatı ekleri dönüşlülük ekinin üstüne gelemmez. Dönüşlülük eki üstüne çatı eki alabilir ancak çatı ekiyle genişletilmiş fiil gövdesine getirilemez.

De-n-il- / ye-n-il- / giy-in-il- / sev-in-il- / arın-dır- / aşın-dır- / özen-dir- / tırman-dır gibi örnekler verilir.

-(I)l- / -(U)l- edilgenlik eki kendinden önce çatı ekleri gelebilir ancak kendinden sonra çatı eklerini almaz.

-(I)ş- / -(U)ş işteşlik eki kendisinden sonra yalnız -(I)l- / -(U)l- edilgenlik eki ve -DİR / -DUR ettirgenlik eklerini kabul eder. Ancak -(I)ş- / -(U)ş işteşlik eki, çatı ekleriyle genişletilmiş fiil gövdelerine getirilemez.

Anla-ş-ıl- / böl-üş-ül- / kucakla-ş-ıl- / gör-üş-ül- / vur-uş-ul- / kap-ış-tır- / tut-uş-tur- / döv-üş-tür- / öde-ş-tir- gibi örnekler verilir.

-DİR / -DUR çatı eki yalnız -(I)l- / -(U)l- edilgenlik eki ve -t ettirgenlik ekini alabilir. Ancak bu ekten sonra edilgenlik eki geldiği takdirde başka çatı üstüne getirilemez.

Al-dır-ıl- / değiş-tir-il- / giy-dir-il- / yaz-dır-ıl- / bil-dir-t- / böl-dür-t- / görüş-tür-t- / ye-dir-t- / sev-dir-t gibi örnekler verilir (2017: 513; Vural & Böler, 2015: 213).

Çatı eklerinin üst üste gelebilmesi Ergin’e göre arka arkaya gelen iki pasiflik ve meçhul (edilgen)eki, sadece şekil bakımından birbirini destekledikleri için mânâ bakımından tek ek yerini tutmaları, birbirlerinin fonksiyonunu değiştirmediği kanaatindedir (2009: 205). Ancak çatı ekleri her zaman aynı işlevde kullanılmamıştır. Daha önce de değinildiği gibi fiilden fiil yapma özelliklerini kaybetmezler fakat cümle içerisinde fiilde köklü bir anlam değişikliği kurmadıkları takdirde çatı olarak değerlendirilir. Bunun dışında bu çatı ekleriyle kurulan fiillerde vardır. Bu yüzden Korkmaz, bu eklerin görevlerini iki gruba ayırır. Birinci grupta yer alan ekler fiilin çatısını etkilemeyen tıpkı diğer yapım ekleri gibi, eklendiği fiilde köklü birer anlam değişikliği yaparak eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türeten eklerdir. İkinci grupta yer alanlar ise eklendikleri fiillerin temel anlamlarında köklü bir değişiklik yapmayan, fiilin özne ve nesne ile olan bağlantısında yalnızca biçim ve durum değişikliği yapan ekler, çatı ekleridir. Ancak bu ikinci grup ekleri birinci gruptaki eklerle ortaklaşan fiilden fiil türetme özelliği kazanmış olanlar bir yandan birer çatı eki olma görevi sürdürürken beraberinde bazen ya da düzenli olarak kaynaşma, anlam kaymaları veya kalıplaşma yoluyla bir işlev değişmesi geçirerek, yeni anlamda fiilden fiil türetme eki özelliği kazanmışlardır (2017: 180-190).

Örneğin; “Akşam yemeği yendi.” cümlesi ile “Bizim takım sizi yendi.” cümlesinde yer alan “yendi” ifadeleri -(X)n- ekinin iki farklı işlev söz konusudur. Ek, “Akşam yemeği yendi.” cümlesinde çatı işlevindeyken “Bizim takım sizi yendi.” cümlesinde fiilden fiil yapma işlevindedir. Bu ekler bu yönleriyle Türkçede kalıplaşma, kaynaşma, mecazlaşma ve birleşme yollarıyla -(X)n- / -(X)l- eklerinin fiilden fiil yapma eki özellikleri kazandığı ve sözlüksel anlamlı yeni kelimeler türettiği görülmektedir. Dolayısıyla, -(X)n- / -(X)l- çatı eklerinin bu özelliklerine de dikkat çekilerek yapım özelliği kazanmış olanların üzerine gelen edilgenlik eklerinin, aynı işlevle üst üste kullanılan çatı eklerinden ayırt edilmesi ve dil bilimsel uzatım olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir (Doğan, 2019: 63).

Türkçede yüklem, cümlelerin temelini oluşturur. Cümlede yüklem üzerinden cümle içinde şahıs ve kip kavramlarını içerisinde barındırmaktadır. Cümle içerisinde ögeler ancak yüklem fiilden oluştuğunda ortaya çıkar. Yani cümle içerisinde zaman ve kipin veya bir oluşun verilebilmesi için yüklem mutlak fiil olması gerekmektedir. Fiiller aldıkları yapım ekleriyle yeni fiil gövdeleri oluştururlar. Bu yapım eklerinden özellikle fiilden fiil yapım ekleri içerisinde bulunduğunda çatı ekleriyle ayrı bir önem arz etmektedir.

Delice, “Yüklem Olarak Türkçede Fiil” adlı yazısında fiilden fiil yapım ekleri üzerine bir değerlendirmede bulunmuştur. Delice bu yazıda hem fiilden fiil yapım eklerini hem de çatı eklerini değerlendirmiştir. Dolayısıyla fiillerin tekrar fiil olmaları için ancak sınırlı sayıdaki ekleri alabilirler. Fiiller nesne alıp alamayacağına göre kılış ve oluş olarak iki sınıfa ayrılır. Çatı ekleri de bu yönden ele alındığında bazı yüklem nesne alırken bazıları nesneyi üzerinde taşır. Cümlelerin yüklemi bir kılış fiiliyle kurulmuş ise cümlede mutlak bir nesnenin veya öznenin olması gerekmektedir. Delice’ye göre bu tür cümlelerdeki özne bir eylemi gerçekleştirme erkine sahip bir varlıktır. Varlık olmasa fiilin içerdiği anlamın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durumda bu tür cümlelerde özne, yapan ya da gerçekleştiren öznedir. Kırmak fiilini örnek olsun diye yüklem yaptığımızda “kim? ve neyi?” sorularının cevabını da cümlede bulundurmalıyız. Bu noktada “Ahmet cam kırdı.” kalıbına uygun cümleler dizisinin ortaya çıkması gerekir. Ayrıca bu tür yüklemelerin kuruculuk yaptıkları dizgelerde seçimlik olarak, dolaylı tümleş ve zarf tümleci de getirilebilir (2002: 194).

Delice, fiilde çatı kavramının sadece kılış fiilleriyle ilgili olduğunu ve fiilde çatı kavramının ya kelime tabanına ya da tabana ulanmış bir eke bağlı olduğunu ifade etmiştir. Fiil için ekli ve eksiz çatılar vardır ve çatı kavramı sadece ekli fiilleriyle ilgilidir; zira oluş fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde olan öznenin dışında fiilin çatısından istenen başka zorunlu öge yoktur. Bu noktada çatı kavramının da ekli fiilinden oluşan yüklem cümlede zorunlu olarak tamamlayıcı unsur isteme kategorisi olarak tanımlamak mümkündür. Yalın hâliyle fiil tabanlar, bulunacağı cümle içinde zorunlu olarak nesne isteyebilir. Bu durumda geçişli çatı oluşur. Yine fiiller eksiz şekilleriyle bulunacakları cümlede dolaylı ve zarf tümlecini de zorunlu olarak isteyebilir. Dolaylı tümleci zorunlu olarak isteyen fiil tabanlarının oluşturduğu eksiz çatıya “yерseme” zarf tümlecini zorunlu olarak isteyen fiil tabanlarının oluşturduğu eksiz çatıya da “zarfsama çatı” terimlerinin kullanılabileceği görüşündedir (2002: 195).

Hem dil bilgisinin kendi içinde hem de dil bilgisi ile sözlük bilgisi arasındaki dil bilgisel verilerin barındırdığı çelişkilerin giderilmesi için yüklem olan fiilin özne ve nesne dışında dolaylı tümleş ve zarf tümleci ile de ilişkilendirilmesi ve ortaya çıkan çatı işlevlerinin yeni terimlerle adlandırılması zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. (-e), (-de), ve (-den) ile betimlenen fiillerin -cümlede aynen geçişli fiillerin eksiz olarak nesneyi zorunlu istemesi durumu gibi- dolaylı tümleci zorunlu istediği görülmektedir. Aynı şekilde, Türkçe Sözlükte (-le) betimleyicisiyle verilen fiiller de zarf tümlecini zorunlu olarak istemektedir. Bu nedenle, Türkçe Sözlükte (-e), (-de), (-den) ile betimlenenlere yерseme; (-le) ile betimlenen fiillere de zarfsama terimini atamak uygun olacaktır (Delice, 2009: 108).

TT’de fiilde çatı üzerinde araştırmacılarca ortak bir görüş birliğine varılamamıştır, farklı görüşler öne sürülmüştür. Fiilde çatı konusunu eklerle ve cümle içerisindeki ögelerin birbiriyle

olan bağlantısını genellikle özne ve nesne üzerinden değerlendirmiştir. Ancak TT’ de her fiil özne ve nesne üzerine kurulmamaktadır. Örneğin yola çık- öbek-fiili gelecek zaman çekimiyle yüklem olarak bulunduğu cümlede zarf tümlecini, çık- fiili herhangi bir kiple çekimlenerek yüklem olduğu zaman bulunduğu cümlede dolaylı tümleci zorunlu olarak istemektedir (2002: 195). Yani her fiil özne ve nesne dışında dolaylı tümleç ve zarf tümleci istemektedir. Bu durumda bu çalışmada fiilde çatı için ekli ve eksiz değerlendirme daha uygun görülmüştür. Bu çalışmada fiilde çatı, ekli çatılar ve eksiz çatılar olarak değerlendirilmiştir. Eksiz çatılar başlığı altında “geçişli çatı”, “yerseme(yerleme)³ çatı” ve “zarfsama çatı” olarak incelenmiştir. Ekli çatılar ise “edilgen çatı”, “dönüslü çatı”, “işteş çatı”, “oldurgan çatı” ve “ettirgen çatı” olarak incelenmiştir. Bu başlıklar ve yöntem çerçevesinde Yunus Emre Divanı’nda yer alan şiirler incelenmiştir ve tespit edilen veriler başlıklara uygun bir şekilde sıralanmıştır.

2. Yunus Emre Divanı’nda Çatı

Yunus Emre Divanı’nda fiilde çatı konusu “eksiz çatılar” ve “ekli çatılar” olarak incelenmiştir. Eksiz çatılar başlığı altında “geçişli çatı, yerseme çatı ve zarfsama çatı” başlıkları incelenmiştir. Ekli çatılar başlığında ise “edilgen çatı, dönüslü çatı, işteş çatı, oldurgan çatı ve ettirgen çatı” başlıkları incelenmiştir.

2.1. Eksiz Çatılar

Cümlede kurucu öge olan yüklemi oluşturan kılış fiilleri, cümleyi oluşturacak unsurları belirlemek açısından nesne, dolaylı tümleç veya zarf tümlecini zorunlu olarak istediği durumlarda eksiz çatı ortaya çıkmaktadır (2017: 101). Eksiz çatılar kendi içerisinde “geçişli çatı”, “yerseme çatı” ve “zarfsama çatı” olarak üç başlık altında incelenir. Bu başlık altındaki yüklemeler veya fiiller herhangi bir çatı eki almadıklarından eksiz çatılar başlığı altında değerlendirilmiştir. Eksiz çatılarda yüklem kılış fiili olması bakımından cümle içerisinde istedikleri ögeye göre sınıflandırılmışlardır.

2.1.1. Geçişli Çatı

Geçişli çatıda kılış fiilleri bir ek almaksızın, fiil kök veya gövdeleri yoluyla da bulundukları cümle içinde nesne istediklerini gösterirler. Kılış fiillerinin kök veya gövdesinde mevcut bulunan bu işlev dilbilimcilerce *geçişli* ve *geçişsiz* olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak Delice’ye göre geçişsiz ifadesini kullanmak doğru değildir; çünkü eksiz çatılar, fiil tabanının mevcut anlamından dolayı o fiile dayalı olarak kurulacak cümlede zorunlu bulunması gereken öğeleri göstermektedir. Dilbilgisinde kategori olarak adlandırılmada istenmeyen değil istenenin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Yalın kılış fiillerinin içerdiği anlam bir nesne üzerinde gerçeklemeye dayalı kurgulanmışsa, yani fiilin gerçeklemesi bir nesnenin bulunmasına bağlıysa, bu tür fiiller kurucu oldukları cümlede zorunlu olarak nesne istemektedir (2017: 102). Bu istek cümlede nesnenin zorunlu öge olarak cümlede bulunmasını sağlayan kılış fiilli yüklemelerde ortaya çıkarak “geçişli çatı” başlığını ortaya çıkarmaktadır. Bazı görüşler fiilin hem geçişliliğini hem de geçişsizliği üzerine fiilde çatı başlığı altında değerlendirmişlerdir. Ancak geçişlilik geçişsizlik fiilin çatı ekleriyle kurulumuyla değil fiilin kendi bünyesinde barındırdığı anlamla alakalı bir durumdur. Bu yüzden fiilin temelde barındırdığı isteği ön plana çıkarılmalıdır. Yunus Emre Divanı’nda geçişli çatılara çokça rastlanmıştır.

*Kendüliginden geçeni **toğan eder** ma ‘şük anı*
Ördege keklige şalar süre erüben tutmağa (1/3)

***Bildük** gelenler **geçdiler gördük** konanlar göçdiler*
‘ışk şarabın içen cânlar uymaz göçmege konmağa (1/9)

³ H. İbrahim Delice "Yüklem Olarak Türkçede Fiil" adlı yazısında “yerleme” olarak almıştır. Sözcük Türleri kitabında ise “yerseme çatı” olarak almıştır.

'ışkdan da 'vā kılan kişi hīç **anmaya** hırş u hevā
'ışk evine girenlere ayruķ ne meyl ü ne vefa (2/1)

Dost yüzini **gördi** gözüm erenlere toprak yüzüm
Söz anlayana bu sözüm gerek şeker-istān ola (4/3)

Ol dost beni **veribidi** var bu dünyāyı **gör dedi**
Geldüm **gördüm** hoş-ārāyiş seni seven kalmaz aña (6/9)

Biz kimse dīnine hilāf **demezüz**
Dīn tamām olıcaķ toĝru muħabbet (11/9)

Öger anuñ kādırlıĝın her bir işe hāzırlıĝın
Evet 'ömri kâşırılıĝın añaĝaz beñzi solar (18/4)

Baykuş **çaĝırur** vīrāndan kimse murād almaz andan
Eyü 'amel **ilteĝrūñ** ol haķ terāzū anda (29/4)

İşidürem sözini **göremezem** yüzini
Yüzini görmeklige cānum veresim gelür (40/2)

'Ārifler ortasında şūfīlık **şatmayalar**
Çün şūfīye ihlāş oldı 'ışka riyā **katmayalar** (50/1)

Var imdi miskīn yūnus 'uryān olup gir yola
Yüz çoķallu gelürse yalıncaĝı **soyamaz** (61/5)

Sen dünyenüñ terkin **urgıl** gelüp 'ışk odına girgil
İlerki menzile ērgil ĝerü kalmaķ neñdür senüñ (72/2)

Dervīşler fitne kabın bunda **uşatdı**
Hareket ētdi bunda olmadı baññāl (84/3)

Diĝer örnekler: vermiş, kaşd eder, 1/4; dērem, 1/7; seve, 1/ 7, 2/3; tutar, 1/8; bildük, 18/8, 57/3; ayıt, 2/2, 47/6, 50/2, 98/7; bilmezler, ayıtmasun, 2/3; unutmaya, ayıtmaya, 3/1; secde etmeye, 3/2; unıda, yutmaya, 3/3; verem, 3/4, ne ederler, dutmaya, 3/9; kabül etmeye, 3/10; görinür, 4/5; gördi, 6/1, 54/9, 59/1; söylerin, 4/6; teslīm eyleye, 5/4; görmez, 5/5, 37/7, 59/7, 71/13, 74/8; söyler, 6/4, 6/13, 43/1; demeyem, 6/5, gördüm, 65/6, 67/1, 67/2, 91/4, 100/5; gör, 13/1, 18/1, 34/2, 38/1, 59/7, 79/5, 80/3, 82/6; dedi, 6/10, 20/3, 36/4; verem, 6/10; tutdı, 6/13, 32/4; unuttı, 6/13; ura, 7/2, 46/2, 80/6, 93 /8; duta, 7/3, 59/8; aydur, 7/7, 8/1, 11/5, 22/7, 35/7, 43/4, 44/3, 47/7, 57/4, 59/6,7, 65/2, 76/8, 81/12, 92 /8; diler, 7/7, 37/6; göre, 7/7, 20/4; aç, 8/1, 27/2, 39/9, 53/6, 68/4, 79/7, 80/2; dutduñ, 9/1; tut, 9/1,2,4,5,6,7,8; bil, 9/2,4, 17/2, 46/1, 53/3; etdüñ, 9/2; yutduñ, 9/4; atduñ, 9/5; sāzikār eyledi, vērđi, 10/2; mu'allak kıldı, dutdı, 10/3; tamām eyledi, 10/4; vērür, 10/5, 31/6, 49/5, 72/7; haber vermez, 10/5; şerh edeyim, 10/6; bırakma, 11/5; hıyānet ēde, 11/5; dēdük, 11/7; dēmezüz, 11/9; bilmez, 12/1, 42/2, 53/1, 57/1, 58/1, 4, 79/5, 81/12; getürür, 12/5; şorar, 12/6; diñle, 13/3, 56/3; alur, 13/5, 61/4, 83/1, 2; cān alur, 70/5; bilür, 13/5, 83/1, 87/9, 96/3; iletđi, 13/6; kırtar, söyleme, 14/1; muķarrer eder, 14/2; aydayıdum, 14/5; geķer, 15/3, 18/1, 53/5, 54/3, 58/4, 61/1; vēr, 15/4, 17/1, 27/1, 80/3,4; görmeyiser, 15/4; buldı, 16/3, 35/1, 35/7; dersin, 16/5, 58/2, 72/7; görmedi, 16/6; söyle, 17/1, 14/3, 56/6; şanma, 17/2, 53/3, 86/9; yapar, 17/3; kıpar, 17/3, 46/4; nazar eyle, 18/1; öger, 18/3, 4; zıkr eder, 18/3, tuyar, 18/5,8, 33/7; bildük, 18/8, 57/3; içerimiş, 18/8; koĝıl, 18/9, 22/7, 30/1, 38/5, 79/4, 85/1; yuĝıl, 18/9; sileyin, söylegil,19/2, 50/6; işit, 19/5,7, 50/2, 71/12, 80/5; aydam, 19/5; aydayın, 19/7; okuruz, 19/8; şoruñ, 20/1; teferrüc eylegil, yaparsın, 20/3; gördük, 20/4;

ala, 21/4; tuta, 22/5; işidün, 23/1, 51/1; buldum, 23/3, 90 /1; okudum, 24/4, 60/6; bilmeye, 24/4; bulalum, 25/3, 35/7; anlamaz, bilgil , 25/7; vër, beslersin, 27/1; dër, 27/3, 4; kesgil, çekgil, 27/4; vërdüm, eşer eylemedi , 28/6; isteyelüm, 29/1; görelüm, 29/1, 31/2; alıgörün, 29/2; bile, 29/3, 30/8, 33/8, 56/4, 68/9, 86/4; bilürsin, 29/3, 37/5; iltegörün, 29/4; çağırur, 55/5; terk edesin, 29/7; bulasın, 29/7, 74/3, 79/7; dè, 23/4, 24/1, 6, 29/8, 95/6; bileyidük, 30/4; anlağıl, 30/4; yuya, 31/2; açagör, seçegör, 31/5; aydursın, 31/6, 49/5; görür, 31/6, 45/2, 49/5; bilmediler, 32/1, 4,5, 41/4; verme, 33/1, 83/1; sever, 33/1, 52/3, 54/3, 66/8, 69/2, 74/6, 75/4, 81/9; bırak, 33/2, 53/2, 67/4, 68/8, 70/1, 71/7; geçmez, 33/2; sevgil, 33/3; dutğıl, 33/3, 39/2, 95/12; iletil, derler, 33/3; adarlar, 33/5; gözetme, 33/7; vermez, 33/8, 59/2, 81/3; dile, 33/8, 39/5, 68/9; bilün, 34/1, 35/4, 54/7, 74/7; kabül èt, 34/2; şoralum, 35/1; terk eylemiş, 35/3; aldı, 35/3; bāzār eyleridi, 35/5; bozar, 35/5, 41/2; geydi, 35/5; kodi, 36/4, 85/2; okumadı, 36/5; bilsün, 36/5; anladum, 36/6; bildüm, 36/6, 90 /1; deme, 36/6, 86/4; dut, 36/6; ayıtdun, 37/2; vëürsin, alursın, 37/5; düzer, 38/1, 41/2; öğren, 38/5; yur, 38/7, 75/7; buyurmuş, 39/1; der, 39/2; dinleyesin, yuyasın, 39/6; deyeler, bilem, 39/7; bilesin, 39/9, 68/1; okumadılar, 41/4; da'vā kıldı, 41/5; yaratdun, 42/1; okuram, 43/4; severem, 44/1, şunmaz, 44/2; getir, harc eyle, 44/4; dutmaz, 44/4, 51/2; toprak eylegil, 44/6; unutmuşam, 45/3; göster, 45/5; deyelüm, 46/5; bulmaz, 46/6; onamaz, 47/3; aydivërem, 48/1,4; şorma, 48/4; göreler, 48/5; terk eylegil, 49/4; yudadurur, 49/6; fahr edelüm, 49/7; şatmayalar, 50/4; katmayalar, 50/3; yedi, tutmayalar, 50/5; unutmayalar, 50/6; okur, gözetmez, eşitmez, 51/2; anlasun, 52/1; dutmuş, 52/4; şundi, bilmezem, āh kıluram, 52/5; istemegil, 53/2; bul, 53/3, 79/6; dür, 53/3; içer, 53/5, 58/4; yak, 53/6, 68/8; ırak kılmagıl, 54/3, isteme, 54/5, 85/2; şaldı, sevindi, 54/9; içelüm, 55/4; toprağ ède, 56/3; demeye, 56/4; uçmağ ède, 56/4; ko, 37/7, 57/4, 59/6, 69/6, 71/13, 72/5, 82/6; söylersin, 58/2; tütalum, sevelüm, 58/5; dermez, 59/1; bulivërün, 59/2; iltebilem, 59/3; şormaz, 59/3, 5; bir ètdi, 59/9; ırmaz, 59/9; bilürem, 60/1; yazmadı, 60/6; içdüm, dinledüm, 60/7; göresin, 60/8; yuyamaz, tıyamaz, 61/1; bağlamış, 61/2; yas, 62/5; demiş, 63/1, 2, 3, 4, 5, 6, 87/8; yarak ètsün, 63/1 (yarağun eyle, 78/8); dutsun, 63/1, 5, 6; severin, 63/2; göturdüm, 63/3; vere, 63/4, 72/8; unutsun, 63/4; sürsün, vërsün, 63/6; görün, 64/4, 98/1; okıdum, 65/6, 87/3; hāşıl ètdüm, 65/6; deyeyin, 66/2, 80/5; bekleyem, kavam, 66/5; uram, 66/6, 89/3; besleyem, 66/6; açdum, 67/1; okı, 43/3, 67/3, 68/1; göstermezler, 67/4; tatarsın, 68/1, 9; okımagıl, 68/4; öpdı, çaldı, 68/8; okıdı, 68/9; açar, 69/6; yık, 69/6, 71/5; istemez, 70/6; yıka, 71/3; bağışlaya, 71/5; terk eyle, 71/9; bulımasun, 71/14; yersin, 72/7; vërdük, 73/1, 2, 3, 4, 5, 6; gözetmedüm, 73/2; eglesün, 73/6; namāzın kılasın, 74/3; kılmadı, 74/7; bekledi, 74/8; vërmegil, 74/9; bilmezin, 75/5; açalar, seçeler, 77/3; getireler, 77/4, 81/14; şımayasın, 78/4; içdiler, 78/6; yaradı, 78/7; bileydi, 79/1; haber vëür, 79/8; bekle, tapu kıl, 79/9; yè, 'özür ètme, hayr eyle, ver, al, 80/4; unutma, 80/5; cān eyledi, kan eyledi, 81/2; urdılar, şardılar, 81/4; vërdiler, 81/4, 5; çözerler, 81/5; terk eyledüm, yazarlar, 81/6; öper, 81/7; dutar, 81/8; kovar, 81/9; başarımaz, 81/11; zıkr edeler, 81/13; şaralar, 81/14; anlayıvar, 81/16; yeme, 83/2; öğmiş, 83/3; zerre-i mişkāl ètdiler, 84/4; ırma, görıpdurur, 84/6; alğıl, 85/4; ilet, 85/5; öpgil, 85/6; deyivërem, 86/3; çekdüm, 86/3, 94/ 3; çekdi, yutdı, 86/4; çaldum, āzād eyledi, 86 / 5; taşıl ètdüm, yazaram, 87/3; dëdüm, 87/6; ayda, 87/7; yemiş, düzerem, 87/8; sëzerem, 87/9; görmezidi, èrmezidi, 88/4; 'ayān eyleyem, beyān eyleyem, 89/1; kurbān eyleyem, 89/3; kayurmazam, 90 /2; şorsunlar, 90 /3; buyuram, 90 /4; bileler, 90 /5; açdı, 90 /6, 100/4; zıkrın èder, 91 / 4; dutaram, 92/ 1,2, 3,4, 5, 6, 7, 8; götürür, 92 /2; ürrür, 92/4; deyem, ayıtmayam, 93/1; bir ède, gözetmeyem, 93 /3; öğret, söylesün, 93 /5; koma, 93/ 6; yardılar, gösterdiler, 94/6; deşdüm, 94/7; şundum, 95/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12; göturdiler, 95/6; şordı, vërgil, 95/8; uzat, ayırma, 95/12; işledüm, 97/4; yoldaş èdindi, 97/6; bırakdı, 97/7; dağdum, çağdum, 97/9; vërigelem, 98/1, 8; fidā kılam, 98/2; komayam, urıgelem, 98/6; kığır, 98/7; şerh ètmeye, 98/8; yarlıga, 99/1; koy, 99/2; ak kıla, 99/4; yarlıgağıl, 99/5; toğraram, 100/2; kırdum, bir ètdüm, pāk eyledüm, 100/ 3; dutdum, gösterdi, 100/4; bilürem, 100/6; bağ u bostān eyledüm, 100/8; söyleridüm, 100/9; hāk eyledüm, 100/ 10.

2.1.2. Yerseme Çatı

Kılış fiillerinden bazılarının uzay-zaman gerçekliği içinde cümlede yer alabilmesi ve içerdigi anlam ile söz edilebilir nitelik kazanabilmesi için yer ilgisile tanımlanması bir

zorunluluk olabilmektedir. Değişik bir ifadeyle bazı oluş ve kılış fiilleri taban anlamı gereği dolaylı tümleci cümle içerisinde zorunlu olarak istemektedir. Bu işlev onların cümle içerisinde yerseme işlevidir (2017: 102). Bu tür kılış fiillerinin cümlelerin yüklemi olması durumunda cümleyi oluşturan zorunlu öğelerin özne, dolaylı tümleç ve yüklem unsurlarından oluşması ve bu şekliyle sıralanması gerekmektedir. Ayrıca seçimlik olarak bunların üzerine başka cümle unsurları da getirilebilir (2002: 197). Yunus Emre Divanı'nda yerseme çatı da geçişli çatı gibi çokça yer almıştır.

*Dutulmadı yünus cānı **geçdi** tamudan uçmağı
Yola düşüp dosta **gider** ol aşlına uyağmağa (1/10)*

***Varam** ol dosta kıl olam hem açıluban gül olam
Hem ötüp bülbülü olam turağum gül-istān ola (4/2)*

*Senden saña **varur** yolum senden seni söyler dilüm
İlah saña **érmez** elüm bu hikmete **kaldum** taña (6/4)*

*Mālik **çağıra** tamuya çeküp meydāna **getüre**
Teñri korkusından tamu zārī kılup nālān ola (7/4)*

*Süleymān'ıñ tahtına şād olup **oturduñ** bil
Dīve perīye düpdüz hükümleri etdüñ tüt (9/2)*

*Bir bağıl şağa şola **kayıkma** degme yola
Dinle kuş ününi nice dürlü sāz gelür (13 / 3)*

*Şerī'at edebinden **korkaram** söylemege
Yoğısa aydayıdum dahı ayruksı haber (14/6)*

*'İşka tanışık sığmaz degme cān göge **ağmaz**
Pervāneleyin oda yanmayan 'āşık mıdur (26/3)*

*Zinhār gözüñi açagör nefis duzağın seçegör
Dost menziline **göçegör** andan yegrek durak [nedür] (31/5)*

***Gel** indi **gel** kanā'ata **uşağ** dutma tiz **bin** ata
Olmaya kim ecel yete fāsīd ola şatu bāzār (38/2)*

*Bir niçenün göñline şeytānlar **tolupdurur**
Erenler semā'ına anlar erişgen olur (47/4)*

*Ben severin şol kulumı yoğsul ola şabr eyleye
Benden aña **yol eyledüm** mi'rācuma **gitsün** demiş (63/2)*

*Şu getüreler yumağa kefen şaralar komağa
Ağaç ata **bindüreler** tenāşüre **düşdi** göñül (81/14)*

Diğer örnekler: geçmedi, geçemez, 2/4; gelmegil, 2/5; gitmeye, 3/6, 8; döyemedi, 4/6; vördüm, 6/2; varuram, 6/3, 94/8; kala, 6/5; kalmaz, 6/9; gelmez, 6/11, 12/7, 90 / 3; gele, 6/12, 18/9, 24/6, 29/6, 39/3, 89/3; tura, 7/2; vara, 7/2, 63/4, 93 /4; ata, 7/3; düşe, 7/5, 71/8; gel, 8/2, 69/7, 98/7; geç, 8/2, 6, 79/4; konar, konmamış, 8/4; ère, ine, gire, 8/5, 72/8; oturduñ, 9/2; çeynemiş, 9/4; tolmuş, 9/5; eksilür, 9/6; geldi, 16/3, 30/8, 32/4, 34/4, 63/1, 65/5, 67/7; batduñ, 9/7; ötdün, 9/8; haber vermez, 10/5; kaldı, 11/2; kalur, 12/2, 13/5, 83/3, 5; sığmaz, 12/7, 46/6, 59/6; görmeyesin, 12/ 8; gelür, 13/1, 4, 5, 6, 18/9, 24/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 46/8, 68/9, 79/7; gitdi,

yètdi, 13/6; kırtar, 14/1; gelmedi, 14/2, 78/8; biter, söyle, 14/3; toğar, 14/7; kalmayısar, 15/1; èr, vèr, 15/4; görmedi, 16/6; yapar, yürür, şapar, 17/3; tıyar, 18/8; gönilelüm, 20/1; kalduğ, 20/2; veribidi, 20/3; èremedük, 20/5; düşer, 20/5, 98/2; ala, 21/4; aydur, 22/7, 44/3, 59/7; uğramaz, 22/7; varam, 6/8, 23/3, 45/4; buldum, yürüyem, 23/3; giderler, 23/4; yanar, 25/8; gider, 27/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 49/4, 72/3, 81/11; bağ, 27/2, 67/1, 68/4, 71/7; kesgil, 27/4; ağdı, 27/6; varmadın, haber vèrürüm, 28/4; èrdi, 28/6; çağırur, almaz, 29/4; bağar, 29/5; bileydük, 30/4; bitmişidük, 30/5; èrür, 31/6, 49/5; gelsün, 31/7, 70/2, 87/8; talmadılar, 32/3; gelmediler, 32/5; geçmez, 33/2; şıgımaz, 33/3; geç, ırma, 33/4; kalma, 33/5; gör, giderler, 33/6; gitme, 33/7; söyler, 33/8; bakma, 34/7; şoralum, 35/1; güldi, 35/4; haber geldi, 35/2; doyar, 35/6; dedün, 37/4; ko, 37/7; otursın, gör, 38/1; tır, 38/3; ur, 38/3, 7; at, otur, 38/4; uyan, azar, 38/6; dur, 38/7; yüz dutğıl, 39/2; yalvar, 39/3; èrmez, 39/4; helâl ola, 39/8; geçiser, 42/10; döymez, batar, 43/3; şunmaz, korkma, 44/2; getir, harc eyle, 44/4; gitmişem, 45/3; göster, 45/5; muştılağuz, bil, 46/1; kayıkma, 46/2; rahmet olur, 46/8; otur, 47/7; gark oldu, 48/8; ; katmayalar, 50/1; işit, ayıt, 50/2; şatmayalar, 50/4; tutmayalar, 50/5; kopdı, kopısar, 51/4; kalur, 51/5; şundi, âh kıluram, 52/5; esridi, vâlih ü hayrân kaladur, 52/6; gir, 53/3, 61/5; kem-ter oldu, 53/4; geçer, 53/5, 58/4; yak, 53/6, 68/8; kalduğ, 54/6; şaldı, 54/9; şun, gerekmez, 55/3; düşdi, çağırur, 55/5; demegil, 56/2; ırağ ède, 56/6; gülmezüz, 57/2; iste, 58/1; inanursın, 58/2; göçer, 58/4; kalmaz, 58/5, 6; bulivèrün, 59/2; bırakdı, 59/3; kalmasun, kaçır, buşar, söger, 59/7; girmez, 59/8; girdi, 60/5; kıyamaz, 61/2; èresin, as, 62/3; degşür, kalmasun, 62/4; dirgensünler, 63/1; baksun, 63/3; vere, 63/4; geçerüz, göçerüz, 63/5; ayduğ, sürsün, 63/6; şoruğ, 64/5; varayın, geleyin, 65/2; aydurlaradı, 65/5; giriser, 66/3; uram, 66/6; gösterem, 66/7; ayıtdı, 67/1; bırak, 67/4, 70/1, 71/7; dağ, 68/1; geçemedün, seçemedün, uçamadun, 68/6; çık, 69/7, 71/5; düzmiş, 70/3; vèrür, 70/4; gördi, 70/8; hicâb olduğ, bakarsın, kayıkma, 71/4; vèrgil, 71/9; git, 71/12; girgil, èrgil, 72/2; varmaz, 72/4; da'vâ mı èdersin, bakmaz, 72/6; geçdük, vèrdük, 73/2; èrdük, 73/6; kaçar, 75/1; söyledün, 75/3; durmuş durur, 75/4; tiryek olur, 75/5; kalma, 76/2; gelmek gerek, 76/2, 8; mahrûm kalmadın, naşîb almak gerek, 76/4; alçağ olğıl, geçmek gerek, 76/5; kırtulmak gerek, 76/7; seçeler, 77/3; uşana, yalvaralar, 77/5; ayrıl, kaç, 79/7; geçmesün, 80/5; dura, 80/6; düşdi, 81/1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13; ayırdılar, 81/3; urdılar, 81/4; dizerler, vèrdiler, 81/5; yoldaş oldu, 81/7; biter, 81/8; iner, 81/10; durmaz, 81/12; iledeler, 81/13; uğrayısar, düşgil, 81/16; verme, 83/1; ırak olma, 83/5; uşatdı, hareket ètdi, battâl olmadı, 84/3; ilet, fermân olur, 85/5; şor, 86/1; iniledüm, 86/ 3; kâr ètmedi, 86 / 5; yatdum, 86 / 6; geldüm, 87/1, 2, 94/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; azaram, 87/4; sızaram, 87/5; bahrî oldum, yüzerem, 87/7; kaşd èdebile, zindân eyleyem, 89 / 4; ihsân eyleyem, 89 / 7; kırtuldum, 90 / 1; taldı, kân oldum, 90 / 4; alalar, 90 / 5; haber eylen, 91/ 1; şunivèrüm, 91 / 2; taparam, 92/ 7; girdüm, 93 / 8; geçdüm, 94/ 3; gönderdiler, 94/6; içdüm, 94/7; kaşd èdesi, 94/9; yonteldüm, 95/4; şeşdiler, eşdiler, 95/7; fiğân eylenüz, ölür, 95/9; 'aşık olmuş, ölmüş, 96/6; beri gelem, 98/2; cevlan kılam, varigelem, 98/4; tırigelem, 98/7; girdün, 99/ 3.

2.1.3. Zarfsama Çatı

Cümlelerin yüklemine kılış fiili olduğunda ek almaksızın içerdikleri anlamın gereği olarak zarf olan kelime türleriyle tamamlanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Fiilin kök anlamında kaynaklanan bu zorunluluk “zarfsama” çatısını meydana getirmektedir (2017: 103).

*Gönlüm cânüm 'aqlum bilüm senünile **karâr eder***
Cân kanadı açuğ gerek uçuban dosta gitmeğe (1/2)

*Yünus bir derdile **âh èt** kahr evinde neyler râhat*
Bu derde dermân keferet bir âhıla süzdan gelür (24/7)

Yüri yüri yolunıla gâfil olma bilünile
Key şağın ki dilünile cânunıla **dâğ ède** bir söz (56/5)

*Eyyüb 'ıla derde esîr **iniledüm** çekdüm cezâ*

Belkīs 'ıla taht üzere mühr-i süleymān 'dayıdum (86/3)

Diğer örnekler: 'ışkıla eder, 1/6; aydam, 19/5; birlik ola, 36/2; turgıl, namazı kıl, 39/5; geçsün, 51/6; durmaz, 59/1; urdum, 'adl eyledüm, 86 / 8; yār oldum, 90/ 2; diri oluram, 92/ 6.

2.2. Ekli Çatılar

Cümlede kurucu olan fiil, cümlede istediği unsurları daha belirgin kılmak veya zorunlu bulunması gereken öğelerin niteliklerini belirtmek için birtakım eklerle de genişletilebilir. Bu ekler çatı ekleridir ve yüklem olan kılış fiillerinin cümlede alacakları unsurları ve onların özelliklerini belirme işlevini üstlenir (2017: 103).

Ekli çatıların birinci ve aslî işlevleri yükleme eklenmesi gereken zorunlu cümle özelliklerini belirlemektir. Örnek olarak *ağlamak* fiilini alır ve bunun üzerine *-t* ettirgenlik çatı ekini getirirsek *ağlattı ağlamak* kökünün istediği özneye ilaveten bir de nesne kullanılması *-t*-çatı ekinden dolayı zorunlu olmaktadır. İşte bu işlev, çatı kurma işlevidir. İkinci işlevleri ise, fiilin temelinde var olan ve fiili gerçekleştiren varlık ilgisini –yani, kılış ve oluş durumlarını- değiştirmeye, başka bir deyişle, oluş fiilini kılış; kılış fiilini de oluş fiili yapmaya yöneliktir. Bu kullanımıyla yüklem öncesi unsurlar değil doğrudan fiilin tabanını etkilemektedir⁴ (2002: 197). Daha çok bu başlık altında incelen çatı ekleri diğer araştırmacılar tarafından “fiil- özne bağlantısı açısından çatı ekleri”, “öznelerine göre fiiller”, “Özne –yüklem bağlamında çatı ulamı” gibi başlıklar altında incelenmiştir. Bu başlık altında “*edilgen çatı*”, “*dönüşlü çatı*”, “*işteş çatı*”, “*oldurgan çatı*”, “*ettirgen çatı*” başlıkları incelenmiştir.

2.2.1. Edilgen Çatı

Genellikle *-l-* bazen de *-n-* ekinin kılış fiiline gelmesiyle zorunlu olarak bulunması gereken yapan özne söylenmemesi ya da bilinmemesi gereken (meçhul) bir duruma düşürülür. Derin yapıda öznesi mevcut; ancak, yüzeysel yapıda öznesi verilmeyen cümleler dizisinin oluşumuna zemin hazırlayan işlev, edilgenlik işlevidir (2017: 103). Edilgenlik eki almış kılış fiillerinin yüklem olması durumunda, cümlenin zorunlu yapısı [nesne + yüklem] şeklinde olacaktır. Edilgen çatılı kılış cümlelerin de nesnenin sürekli belirsiz duruma düşürülmesi, belirsiz nesnenin çekimli olmaması gereken özne unsuruyla karıştırılması sonucunu ortaya çıkarmıştır ki, sözdizim çalışmalarında derin yapı ve edilgenlik işlevi dikkate alınmaksızın bu tür unsurlar özne diye gösterilmektedir (2002: 198-199). Yunus Emre Divan'ında yer alan örnekleri şu şekildedir:

Dutulmadı yūnus cānı geçdi tamudan uçmağı
Yola düşüp dosta gider ol aşlına uyağmağa (1/10)

Tağlar yerinden ırıla gökler heybetden yarıla
İlduzlar bağı kırıla düşe yere galātān ola (7/5)

Dost yüzini göricek şirk yağmalandı
Anuñiçün kapuda kaldı şerī'at (11/2)

Anuñ gibi ma'sūkanuñ haberin kim getirür
Cebrā'ıl-i mürsel şıgırmaz şöyle olındı işaret (12/5)

Karañulıķ sürilür 'ālem münevver olur
Işdı nūr kandili havāya az az gelür (13/2)

Rengi döner gündən güne toprağa dökilür gine
'ibret durur anlayana bu 'ibreti 'ārif tıyar (18/5)

⁴Daha ayrıntılı bilgi için H. İbrahim Delice'nin “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi” adlı yazısına bakınız.

*Bākī dirlik seven kişi gerek tuta 'ışk etegin
'İşkdan artuğ her nesnenün **değşirilür** zevāli var (22/5)*

*Biti **şunıla** elüne êtdüğüñ gele yoluña
Tanuğlar bile **bulına** dostuñ düşmenün andadur (29/6)*

***Oķına** kur'ān u yāsin kulağ urup diñleyesin
Tağca güneher yuyasın tañla seher vaktinde tur (39/6)*

*Gelün tanışık edelüm işün kolayın turalum
Sevelüm **sevilelüm** dünyeye kimse kalmaz (58/5)*

*Mālunı biregi yer sen anda hisābın vēr
Senündür bir adım yer gör nice **urılur** kāl (80/3)*

Diğer örnekler: dartıla, yırtıla, 7/6; dērildi, 11/8; dökülür, 27/2; dürilür, 27/5; bulunmaya, 28/3; yayıldı, 28/8; düzülmüşidi, 35/4; vērülür, 39/2; oķuna, 39/7; çalındı, 41/3; vērilmiş, 42/8; oķınur, 42/9; yıkıldı, 59/4; sevilibilem, 66/8; vērülür, 82/5; süzüldi, bozuldu, 95/3; vērülür, dērilür, 95/6.

2.2.2. Dönüşlü Çatı

Genellikle -n- bazen de -l- ekinin kılış fiiline gelmesiyle zorunlu olarak bulunması gereken *yapan özne* aynı zamanda zorunlu olarak bulunması gereken *iyelik isimli nesneyi* de bünyesine alır; kendi içinde eritir. İşte, *iyelik ekli isim* yahut *dönüşlülük zamirinden* oluşan mevcut olan *özne* içinde gizleme işlevinin adı *dönüşlülüktür* (2017: 104). Bu tür kılış fiillerinin dönüşlülük işleviyle çekimlenebilmesi için alacağı nesnenin ya zamir ya da *iyelik eki* almış bir isim olması gerekmektedir. Örneğin derin yapıda oluşan "*Ahmet kendini dövdü.*" cümlesindeki dövdü kılış fiili, nesnenin dönüşlülük zamiri olması nedeniyle Ahmet isminde birleşebilme yeteneğine sahiptir. Böylece verilmek istenen cümlesel anlam, yüzeysel yapıda "*Ahmet dövdü.*" şeklinde dönüşlülük işleviyle ortaya çıkabilmiştir. İyelikli isme örnek olsun diye de "*Ayşe saçını taradı.*" derin yapısının "*Ayşe tarandı.*" yüzeysel şeklini verebiliriz (2002: 199). Yunus Emre Divanı'nda yer alan dönüşlü çatı örnekler:

*Ben 'ışkuñdan **ayrılmayam** der-gāhuñdan **ırılmayam**
Eger benden giderisem senünile varam baña (6/8)*

*Tağlar yerinden **ırıla** gökler heybetden yarıla
İlduzlar bağı kırıla düşe yere galān ola (7/5)*

***Dakındum** şeyhlik adın kodum ma 'şūk tā'atın
Verdüm nefşün murādın kanı haqq'ıla bāzār (28/7)*

*Miskīn ādem **yañıldı** uçmakda buğday yēdi
İşi haq'dan bilenler şeytāndan tutmayalar (50/5)*

*Bu dünya bir gelindür yeşil kızıl **donanmış**
Kişi yeñi geline bakubanı toyamaz (61/3)*

*Ol ben sevdüğüm nigār nēdem ol benden fāriğ
Ne verüp hoş **görinem** iki cihāndan fāriğ (66/1)*

*Dervīş **ayrılmaz** evvelki demden
Hiç fūrkat olmadı naşībdür vişāl (84/2)*

Diğer örnekler: aldanduk, 20/4; görünmezsin, 37/1; görindi, 48/5, 6, 70/8; ayrılmadum, 79/3; ayrıl, 79/7; üzüldi, bozuldu, 95/3; biçildi, 95/4; şarılur, 95/6; yavı kılindum, 98/5.

2.2.3. İşteş Çatı

-ş- ekinin kılış fiillerine eklenmesiyle elde edilen bir işlevdir. Bu tür yüklemelerin yönetici olduğu cümlelerde zorunlu olarak bulunması gereken özne, ortaklı öznedir. *Dövmek* kılış fiili işteşlik işleviyle *dövüştü* şeklinde kullanılacak olursa bu cümlemin zorunlu öznesi eylemi gerçekleştirmede ortak en az iki kişiden oluşan öznenin oluşacaktır. Yani bu eki almış kılış fiilinin yönetici olduğu cümlede ya yüklem çokluk ekiyle çekimlenmek zorunda ya da özne çoklu kişiden oluşan ortak özne görünümünde olmalıdır (2017: 104). Yunus Emre Divanı'nda yer alan işteş çatı örnekleri:

Erte gece söyleşürler haqq'ı bulalum dëyüben
Yünus aydur miskîn olan haqq'ı bunda buldı gider (35/7)

İki kişi söyleşür yünus'ı görsem dëyü
Biri aydur ben gördüm bir 'aşık kocayımış (65/9)

Küfrile imân dahı hicâbımış bu yolda
Şafâlaşduk küfrile imâni yağmaya vërdük (73/4)

Çağrışalar ata ana kardaş kardaşdan uşana
Yalvaralar ol sübhâna niyâz kılası er gerek (77/5)

2.2.4. Oldurgan Çatı

Anlamca geçişli olduğu hâlde yüklem tarafından istenilen nesne, özne ile bütünleştiği için yapıcı nesnesiz kullanılan fiillerin üzerine gelen -t- / -r- / -dIr- gibi eklerle özne ile birlikte öznenin içinde var olan nesneyi ayırıştırma işlevinin adıdır. Şu şekilde daha net tanımlı yapılabilir. Dönüşlülük eki almaksızın kök, türemiş veya gövde hâlinde dönüşlü gibi kullanılan fiillerin yüklem olması hâlinde cümlede özne ile birlikte derin yapıda zaten var olan nesnenin yüzeysel yapıya değiştirilmiş farklı bir nesne olarak aktarılmasını sağlayan çatı işlevidir (2017: 105).⁵ Oldurgan çatı, kimi dil bilgisi çalışmalarında varlığı kabul edilirken kimi çalışmalarda ise varlığı kabul edilmemektedir. Kabul edenlerin bu çatı için verdikleri örnekler, bu çatıyı kabul etmeyenlerin eserlerinde ettirgenlik başta olmak üzere diğer çatı başlıkları altında verilmektedir (2009:107). Yunus Emre Divanı'nda yer alan oldurgan çatı örnekleri:

Dünyede ne ola kim âhiretde ol olmaya
Hürîla gılmân gelicek 'aşık elin uzatmaya (3/11)

Miskîn yünus'un cānı şol dosta ulaşaldan
Dem-be-dem arturur 'ışkı ulu yerden tîmārum var (23/5)

Yayıldı yünus adı suçdur cümle tã'atı
Çalabum 'ināyeti suçın geçüre meğer (28/8)

Ya gel bildüğün den ayıt yahūd bilenlerden işit
Teslîmün ucını dutup hîç sözi uzatmayalar (50/2)

Kelecilerün bişirgil yaramazını şeşirgil
Sözün uşla düşürgil demegil çağada bir söz (56/2)

⁵ Daha geniş bilgi için H. İbrahim Delice'nin "Oldurgan çatı işlev açısından nasıl tanımlanmalıdır?" adlı çalışmasına bakılabilir.

Nefs-i cüz 'î varlığın 'aql-ı külle **ulaşdur**
Varlığını yoğa degşür kalmasun sende heves (62/4)

Yegil **yêdürgil** bî-çāre eksilürse teñri vère
Bir gün tenün yere gire gèrû kalan neñdür senün (72/8)

Tañla turup başun **kaldur** ellerünjî şuya **daldur**
Tamudan âzādlu oldur kullar âzād olsa gerek (74/2)

Öyle namāzın kılasın her ne dilerseñ bulasın
Nefs düşmenin **öldüresin** nefis hemîşe ölse gerek (74/3)

Çeşmelerden bardağun **toldurmadın** korısañ
Biñ yıl anda turursa kendü tolası degül (78/5)

Bunda korkmazısañ yünus anda **korkudurlar** seni
Eger dirlügün haqqısa şırātı geçe sehel (80/8)

Bu dünya qahır evidür nice 'ömürler **eridür**
Uçmağda hūy şatan kişi yalan yanlış gaybet degül (82/2)

Mi'rāc gècesi aḥmed'ün **döndürdüm** 'arşda na'linin
Üveys ile urdum tācî manşūr'la urğandayıdum (86/ 7)

Diğer örnekler: eskitmeye, 3/12; arturur, 38/1, 40/5; akdarur, 61/4; geçürmezler, 73/3; eride, 74/5; yetir, 74/6; yêdür, 80/4; eridür, 82/2; öldür, 85/5; dedürmegil, 87/4; azdura, 92/ 3; beñzetmeyem, 93/ 2; yêtürdiler, 95/6.

2.2.5. Ettirgen Çatı

Kılış fiiline -t-, -Tİr-, -r- ve benzer işlevli diğer ettirgenlik eklerinden birini ulamak yoluyla oluşturulmuş çatıdır. Bu çatının en bariz özelliği iki farklı öznenin bir cümle yapısı içinde bulunmasını sağlıyor olmasıdır. Bu işlevle ortaya çıkan bir yüklem öncelikle yaptıran özne istemektedir. Bunun yanında, yalın fiilde özne olan unsuru yönelme hâl eki ile çekimli olarak yapan özne şeklinde bünyesine alacaktır. Bu ekleri alabilecek fiiller, geçişli tabana sahip olacakları için ayrıca nesneyi de zorunlu olarak istemektedir (2017: 104-105).

Ettirgen çatılı yüklem oluşturduğu bir cümlede seçimlik öğeler dışında üç zorunlu öge bulunmalıdır. *Yaptıran özne, yapan özne ve nesne*. Böyle olunca da “Ahmet (*yaptıran özne*) ödevini (*nesne*) Ayşe'ye (*yapan özne*) yaptırdı.” dizgesine uygun cümleler dizisi oluşacaktır (2002: 199). Yunus Emre Divanı'nda yer alan ettirgen çatı örnekleri:

Ögret imdi dil ne dēsün şart oldur seni söylesün
Tevfik yārī kılurısa gayrı dile **söyletmeyem** (95/5)

Ne kim dēriseñ dē baña koma beni benden yaña
Benüm hācetüm oldur seni baña **istetmeyem** (95/6)

3. Sonuç

Yüklem, cümlelerin kurulmasında diğer öğelerin varlığını zorunlu veya seçimlik olarak belirleyen temel öge olduğu için cümlelerin çatısını da yüklem belirler. Bunu da yüklem olan fiil, bazen kök veya gövde hâliyle doğrudan bazen de çeşitli ekleri alarak ekli biçimde karşılar. Böylece de eksiz çatı-ekli çatı durumu ortaya çıkmıştır.

Ekli çatı, yüklem olan fiilin kök veya gövdesi üzerine aldığı çatı ekleri ile oluşturulur. Söz konusu ekler cümlelerin zorunlu öğelerinin oluşmasını sağlar. *Edilgen çatı, dönüştürme çatı, işteş çatı, oldurgan çatı ve ettirgen çatı* ekli çatılar arasında yer alır.

Eksiz çatı, fiil kök veya gövdesinin herhangi bir çatı eki almadan kendi anlam ve şekil istekleri doğrultusunda oluşan çatıdır. Kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlede özne zaten bulunacağından yüklem olan fiilin zorunlu olarak nesne, dolaylı tümleç veya zarf tümleci istemesi *eksiz çatı* olarak değerlendirilir. Eksiz çatılar nitelikleri gereği yüklem cümlede özne dışında zorunlu olarak istediği öğeye göre *geçişli*, *yerseme* ve *zarfsama çatı* olarak adlandırılmış ve örneklemeler de bu doğrultuda yapılmıştır.

Çatı ekleri nitelikleri bakımından ne yapım ne de çekim ekleri arasında değerlendirilir. Kendilerine özgü dilbilgisel nitelikleri açısından ayrı bir kategoridedirler. Fiil kök veya gövdesine gelen çatı ekleri ekli çatıyı oluşturur. Ayrıca fiil kök veya gövdesinde yer alan çatı ekleri her zaman aynı görevi üstlenmeyerek çatı özellikleri dışında başka işlevleri de yerine getirir. Oluş fiilini kılış fiiline, kılış fiilini de oluş fiiline dönüştürebilir. Oluş fiilini kılış fiiline dönüştürdüğünde “*kılışlama*”, kılış fiilini ise oluş fiiline dönüştürdüğünde “*oluşlama*” eki olarak adlandırılır. Bunun yanında çatı eklerinin zamanla kalıplaşarak yapım eki kategorisine geçmesi de söz konusudur. Dolayısıyla söz konusu eklerle ilgili değerlendirmelerin titizlikle yapılması gerekir.

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde Yunus Emre Divanı’ndaki ilk yüz şiir çatı bakımından incelenmiştir. Bu şiirler içerisinde eksiz ve ekli çatı başlığı altında yer alan bütün başlıklara uygun örnekler tespit edilmiştir. Özellikle eksiz çatı değerlendirmeleri, yüklem eksiz çatı özelliklerinin belirlenmesi için yapılmış detaylı bir çalışmadır. Bu çalışmada da eksiz çatı olarak en çok *geçişli çatı* ve *yerseme çatının* kullanıldığı görülmüştür. Ekli çatı değerlendirmesi ise yüklem olan fiilin anlamı ve morfolojik durumu çerçevesinde yapıldığı için bu da detaylı bir biçimde yapılmıştır. Yunus Emre Divanı’nda ekli çatılar başlığı altında yer alan edilgen çatı ve dönüşlü çatı için **-l-** ve **-n** eklerinin kullanıldığı görülmektedir. İsteş çatı için **-ş-** eki, oldurgan çatı için de **-dUr** ve **-Ir-** ekleri kullanılmıştır. Ettirgen çatı olarak sadece **-t-** ekiyle iki örnek tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada **-n-** çatı ekinin “sevin-” fiili örneğinde fiilden fiil yapım eki işleviyle kullanıldığı da belirlenmiştir. Dolayısıyla da söz konusu fiil eksiz çatılar başlığı altında ele alınmıştır. Bu sebeple, çatı belirlenirken yüklem olan fiilin anlamının ve şeklinin birlikte ele alınması doğru değerlendirmeler için önem arz etmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk metinlerinden olan Yunus Emre şiirlerinin çatı bakımından değerlendirilmesi söz konusu dönemin yüklemelerinin çatı özelliklerinin ortaya konması bakımından önemlidir. Bundan sonraki çalışmalarda eksiz veya ekli çatı özelliklerinin belirlenmesi ve çatı konusunda art zamanlı değerlendirmelerin yapılması Türk dil bilgisine de katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Babacan, V. (2013). *Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye’si ve Dîvân’ı (Giriş-İnceleme- Metin- Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, H. İ. (2002). Yüklem Olarak Türkçede Fiil. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, s. 185-212.
- Delice, H. İ. (2009). Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Değerlendirilmelidir? *Cumhuriyet Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33/1, s. 108-120.
- Delice, H. İ. (2017). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Demir, N. ve Yılmaz E. (2012). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Doğan, A. T. (2019). Türkiye Türkçesinde Dilbilimsel Uzatım Örneği Olarak -(X)n-, -(X)l- Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 47, s. 53-72.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Gülsevin, G. & Boz E. (2019). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şahin, H. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üstünova, K. (2016). *Eylem İşletimi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vural, H. & Böler, T. (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.